

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

TEZA DE DOCTORAT

**Organizare militară în Transilvania princiară. Comitate și domenii
fiscale**

rezumat

Conducător științific:

Prof. Univ. Dr. Ioan Aurel Pop

Doctorand:

Florin Nicolae Ardelean

Cluj-Napoca

2010

Cuprins

Introducere

1. Izvoare și istoriografie

1.1 Izvoare documentare și narative

1.2 Istoriografie

2. Organizarea armatelor și revoluția militară în Europa secolelor XVI-XVII

2.1 Revoluția militară și transformarea trupelor de infanterie

2.2 Revoluția militară și transformarea trupelor de cavalerie

2.3 Fortificațiile, artileria și tehnicile de asediu

2.4 Logistica

3. Oastea nobiliară în Transilvania

3.1 Rolul militar al nobilimii în regatul Ungariei

3.2 Insurecția nobiliară în Transilvania princiară

3.3 Identitatea războinică a nobilimii în epoca modernă timpurie. Cazul nobilimii transilvănene

4. Conscriptiile militare și oastea portală

4.1 Originile medievale ale conscriptiilor militare

4.2 Conscriptiile militare și oastea portală în Transilvania princiară

5. Cetăți și domenii fiscale în Transilvania princiară

6. Evoluția sistemului defensiv în Transilvania princiară

6.1 Frontiera de vest a principatului

6.2 Reorganizarea frontierei apusene după căderea cetății Oradea în 1660

6.3 Viața la frontiera de vest a principatului

6.4 Cetăți fiscale din interiorul principatului

6.5 Rolul și funcționalitatea cetăților

7. Categoriile militare cu caracter permanent și semi-permanent

- 7.1 Garnizoanele permanente ale cetăților
- 7.2 Mercenarii străini în armatele transilvănene
- 7.3 Steaguri de lefegii la curtea lui Mihail Apafi I
- 7.4 Haiduci
- 7.5 Garda princiară
- 7.6 Boierii din Țara Făgărașului
- 7.7 Darabași
- 7.8 Pușcași
- 7.9 Libertini militari
- 7.10 Cnezi, voievozi, juzi și crainici

8. Campanii militare

- 8.1 Constituirea principatului autonom, Ioan Sigismund Zápolya și războiul pentru *Partium* (1541-1571)
- 8.2 Întărirea autorității centrale în timpul lui Ștefan Báthory și prima parte a domniei lui Sigismund Báthory (1571-1594)
- 8.3 Participarea Transilvaniei la Războiul de 13 Ani, Mihai Viteazul și guvernarea imperială a generalului Basta (1594-1606)
- 8.4 Tendințele hegemonice ale principelui Gabriel Báthory (1607-1613)
- 8.5 Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi I. Participarea Transilvaniei la Războiul de 30 de Ani
- 8.6 Gheorghe Rákóczi al II-lea și campania pentru tronul Poloniei (1648-1658)
- 8.7 Gheorghe Rákóczi al II-lea, Francisc Rhédey, Acațiu Barcsay și Ioan Kemény. Slăbirea autorității princiare în contextul luptelor interne și a intervențiilor militare otomane (1658-1662)
- 8.8 Mihail Apafi I, Emeric Thököly și intrarea Transilvaniei în stăpânirea Habsburgilor (1662-1691)

Cuvinte cheie: armată, organizare militară, comitat, domeniu fiscal, conscripție, frontieră, sistem defensiv, fortificații, libertini, darabanți.

Rezumat

Organizarea militară reprezintă un capitol esențial din istoria instituțională a principatului autonom al Transilvaniei (1541-1691). Cercetarea noastră se limitează la spațiul reprezentat de comitate și domenii fiscale, în contextul în care fiecare națiune politică a Transilvaniei avea obligații militare specifice. Organizarea militară în comitate era determinată de natura obligațiilor militare ale nobilimii dar și a supușilor de pe domeniile acestora. Domeniile fiscale erau constituite în jurul celor mai importante cetăți ale țării, fiind regiuni aflate sub controlul direct al principelui. Aceste domenii au constituit un spațiu administrativ și juridic în care s-au dezvoltat o serie de categorii militare cu caracter semi-privilegiat precum: libertinii militari, darabanții, boierii din Țara Făgărașului, pușcașii etc.

Primul capitol major al tezei (*Izvoare și istoriografie*) cuprinde o analiză succintă a principalelor categorii de surse primare utilizate în cercetarea noastră, precum și a unora dintre cele mai importante lucrări din istoriografia românească dar și străină dedicate aspectelor generale de organizare militară în secolele XVI-XVII și principatului Transilvaniei în mod particular. În ceea ce privește istoria militară a Europei în epoca modernă timpurie atenția noastră s-a concentrat cu precădere asupra istoriografie anglo-saxone de dată recentă, ce oferă noi perspective de abordare a acestei probleme. Dezvoltată în jurul dezbaterilor referitoare la conceptul de „revoluție militară” această istoriografie caută să răspundă al întrebări legate de pătrunderea elementelor inovative de natură tehnică și organizațională în armatele europene, impactul prezenței militare asupra comunităților civile, profesiunea armelor și identitatea celor care o practicau, influența factorului militar în procesul de formare a statelor moderne etc. O abordare similară am încercat și în această lucrare, analizând o sferă largă de documente și alte surse primare (documente oficiale, urbarii, jurnale, registre de solde, cronici, memorii, corespondență, descrieri de călătorie) cu referire directă sau tangențială la problema organizării militare.

În capitolul (*Organizarea armatelor și revoluția militară în Europa secolelor XVI-XVII*) am încercat să scoatem în evidență câteva trăsături fundamentale ale sistemelor militare

din Europa modernă timpurie, în contextul „revoluției militare”. Unul dintre cele mai importante aspecte ale „revoluției militare” constă în dezvoltarea tehnologiei armelor și mai ales a armelor de foc. Această evoluție a permis afirmarea treptată a superiorității infanteriei pe câmpurile de luptă. În consecință trupele de cavalerie au intrat într-o perioadă de declin. O dezvoltare spectaculoasă în această perioadă (sec. XVI-XVII) este sesizabilă și în cazul artileriei și a fortificațiilor. Creșterea puterii de foc a pieselor de artilerie a determinat o perfecționare constantă a arhitecturii militare, a cărei principală inovație în această perioadă a fost fortificația bastionară de tip italian.

Cel de al treilea capitol (*Oastea nobiliară în Transilvania*) urmărește evoluția obligațiilor militare ale nobilimii și rolul acestora în ansamblul armatei principatului transilvănean. Primul subcapitol conține principalele etape evolutive ale acestor obligații, în perioada medievală, în cadrul regatului Ungariei.

Nobilimea a fost unul dintre cele trei grupuri privilegiate ce alcătuiau Stările și ordinele Transilvaniei. Purtând prin excelență calitatea de regnicolari, nobilii aveau mai presus de toate sarcina apărării țării împotriva inamicilor externi și interni. În perioada Principatului, nobilimea ardeleană și-a păstrat în esență statutul privilegiat pe care îl avusese și în cadrul Regatului Ungariei și obligațiile specifice ce decurgeau din acesta. Participarea directă la oastea țării era solicitată în cadrul insurecției generale, însă pe lângă această obligație tradițională nobilii aveau datoria de a alcătui un fel de corp de oaste permanentă alături de celelalte națiuni politice ale țării, care stătea la dispoziția principelui. Organizarea acestor contingente face notă distinctă față de perioada anterioară, fiind o inovație de natură militară apărută în contextul luptelor interne din primele decenii de existență ale Principatului autonom, precum și a amenințărilor externe reprezentate de provinciile otomane învecinate și garnizoanele Habsburgilor, situate în imediata apropiere a granițelor.

Capitolul 4 (*Conscripții militare și oastea portală*) are o alcătuire similară cu cel anterior, și are în vedere obligațiile militare ale iobagilor de pe domeniile nobiliare, obligații concretizate în organizarea contingentelor de „miliție portală”. O moștenire medievală a regatului Ungariei, miliția portală a fost perpetuată în cadrul legislației militare a noului stat. Încă din primii ani de existență a principatului s-a încercat mobilizarea proporțională a populației servile în vederea apărării țării. Dieta de la Turda din 22 decembrie 1542 recurgea la recrutarea oștirii portale ca și

alternativă în cazul în care prezența nobilimii și a celorlalte națiuni privilegiate nu ar fi fost suficientă. Problema organizării acestor contingente revine cu regularitate în cadrul prevederilor dietale, mai ales până la mijlocul secolului al XVII-lea.

Capitolele 5 și 6 (*Cetăți și domenii fiscale în Transilvania princiară, Evoluția sistemului defensiv în Transilvania princiară*) au în vedere alcătuirea domeniului fiscal în principatul Transilvaniei și rolul acestuia în ansamblul organizării militare a țării. Principalele fortificații ale țării se aflau sub controlul direct al principelui, fiind integrate în cadrul domeniului fiscal. Un rol important pentru supraviețuirea politică a principatului autonom l-a sistemul defensiv de la frontiera de vest a țării, alcătuit din cetăți mai vechi dar și fortificații moderne, bastionare, construite în această perioadă. Frontiera militară a principatului a fost eficientă în fața incursiunilor de anvergură redusă, organizate de turci sau de Habsburgi, însă nu au rezistat în fața campaniilor de amploare și a asediilor îndelungate. O primă etapă a dezintegrării acestui sistem are loc în anii 1551-1552 când turcii cuceresc Banatul și organizează o provincie (vilayetul Timișoarei), ce va reprezenta un permanent pericol pentru Transilvania. Timp de mai bine de un secol (1660) ansamblul de fortificații ardeleni a rezistat fără pierderi majore. Căderea cetății Oradea, cea mai importantă și puternică fortificație transilvăneană din părțile de vest ale țării, a fost fără îndoială cea mai mare pierdere strategică pentru sistemul defensiv al țării. După acest an sistemul defensiv al principatului a fost reorganizat pe baza unor fortificații mai vechi, din interiorul țării. Cea mai importantă poziție în această nouă frontieră militară a fost ocupată de orașul Cluj. Pe parcursul anilor 1685-1688 cea mai mare parte a cetăților și orașelor fortificate din Transilvania au fost ocupate de garnizoane austriece, țara intrând astfel în stăpânirea efectivă a Habsburgilor.

Capitolul 7 (*Categorii militare cu caracter permanent și semi-permanent*) analizează categoriile de soldați profesioniști ce aveau drept singura, sau cea mai importantă, preocupare războiul. Principii Transilvaniei nu au avut niciodată la dispoziție o adevărată armată permanentă, însă au existat o serie de grupuri precum (haiducii, libertinii, darabanții, pușcașii, boierii din Țara Făgărașului, membrii garnizoanelor permanente sau garda princiară) ce îndeplineau cu predilecție s-au în exclusivitate obligații militare în schimbul unor beneficii materiale sau a unor privilegii și scutiri de taxe.

Garnizoanele permanente ale cetăților alcătuiau doar un nucleu de soldați profesioniști, în multe cazuri mercenari străini, pricepuți în apărarea cetăților și în utilizarea armelor de foc. Întreținerea garnizoanelor era o povară economică semnificativă pentru domeniile cetăților, chiar dacă în multe cazuri întreținerea lor era prevăzută din totalul veniturilor, în bani și în produse, cuvenite căpitanilor și prefectilor de cetate. Din exemplele cunoscute putem deduce faptul că efectivele permanente ale cetăților erau de ordinul zecilor și doar în cazul cetăților mai importante depășeau câteva sute de soldați (Gurghiu în 1660 -106 soldați, Hunedoara în 1685 - 40 de soldați, Huszt în a doua jumătate a secolului al XVII-lea -70 de soldați, Ilia în 1657- 30 de soldați, cetatea Făgăraș la 1684 - 91 de pedestrii). În momentul asediilor însă numărul apărătorilor cetății era mereu sporit prin alăturarea unor detașamente de soldați din vecinătate sau prin înrolări voluntare.

Oștenii de la curtea principelui au reprezentat cel mai consistent nucleu de armată permanentă. Registrele de socoteli princiare, din timpul principelui Mihail Apafi I, oferă informații abundente în ceea ce privește steagurile de mercenari aflați în slujba sa. Astfel între 1663-1684 sunt semnalate 7 steaguri de infanterie și începând cu 1682 13 (mai apoi 10) steaguri de cavalerie. Pedestrii era în cea mai mare parte mercenari străini: 2 steaguri de germani, 1 steag de seimeni (majoritatea români din principatele extracarpătice), 3 steaguri „franceze” alcătuite din mercenari polonezi și un singur steag de pedestrii maghiari. Steagurile de cavalerie erau alcătuite în exclusivitate din soldați maghiari.

Ultimul capitol este dedicat campaniilor militare la care a participat oastea transilvăneană pe parcursul perioadei principatului autonom. Campaniile militare se împart în acțiuni defensive, desfășurate pe teritoriul țării sau în zona de frontieră și campanii ofensive desfășurate dincolo de granițele țării.

Din prima categorie fac parte agresiunile externe precum: campania turcească din Banat 1551-1552, războiul pentru alungarea garnizoanelor imperiale și pentru stăpânirea *Partium*-ului 1556-1571, guvernarea imperială a generalului Basta 1601-1604, incursiunea lui Radu Șerban împotriva lui Moise Székely 1603, campania aceluiasi domnitor muntean și a generalului Sigismund Forgács împotriva lui Gabriel Báthory din anul 1610, campaniile otomane din anii 1658-1660 îndreptate împotriva lui Gheorghe Rákóczi al II-lea și în cele din urmă pătrunderea trupelor austriece între anii 1685-1688 ce au consacrat desființarea principatului autonom. Tot în

această categorie putem încadra și luptele interne dintre pretendenții la tronul princiar, lupte în care de cele mai multe ori au fost implicate și imperiile vecine. Astfel de războaie civile au fost: disputa dintre Ștefan Báthory și Gaspar Bekes desfășurată între anii 1573-1575, luptele dintre Acațiu Barcsay susținut de către turci și Gheorghe Rákóczi al II-lea 1658-1660, lupta dintre Ioan Kemény și Mihail Apafi I 1661. Aceste războaie au fost cele mai dăunătoare pentru țară și pentru populația civilă.

Cea de a doua categorie de acțiuni militare o constituie campaniile ofensive. Astfel de campanii au fost organizate de principii ardeleni din inițiativă proprie sau la solicitarea directă a Porții. Sprijinul militar era una din condițiile suzeranității otomane asupra Transilvaniei însă nu a fost pusă de prea multe ori în practică. Până în a doua jumătate a secolului al XVII-lea principii Transilvaniei au dus o politică externă proprie ce a încercat să nu intre în contradicție cu interesele Porții. Singura abatere notabilă de la această orientare politică s-a produs în timpul Războiului de 13 ani (1593-1606), când principele Sigismund Báthory, în colaborare cu domnii Țărilor Române, a participat la ostilități alături de Liga Sfântă. În prima jumătate a secolului al XVII-lea se remarcă campaniile lui Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi I împotriva Habsburgilor în cadrul Războiului de 30 de ani. Alăturarea principilor ardeleni la tabăra protestantă a crescut prestigiul european al țării, iar campaniile propriu-zise au prilejuit introducerea unor inovații moderne în organizarea oștirii transilvănene. Principii Transilvaniei au exercitat o influență politică asupra Țărilor Române, influență ce a fost asigurată în unele momente prin intervenții militare directe. O astfel de intervenție a fost cea a lui Gabriel Báthory în Țara Românească din iarna anului 1610, acțiune militară ce nu a fost însoțită de eforturi diplomatice suficiente și ce a fost dezavuată de Poartă. Cel mai ambițios principe ardelean a fost fără îndoială Gheorghe Rákóczi al II-lea. Deși a dispus de una dintre cele mai bune oștiri pe care le-a avut principatul autonom al Transilvaniei, Rákóczi a urmărit realizarea unor planuri ce depășeau potențialul politic și militar al țării. După ce a reușit să obțină sprijinul domnilor români din principatele extra-carpatică, tot în urma unor acțiuni militare (1653-Moldova și 1655-Țara Românească), Gheorghe Rákóczi al II-lea a inițiat o campanie pentru ocuparea tronului Poloniei fără a avea și acceptul Porții. Această campanie s-a dovedit dezastruoasă pentru oastea transilvăneană ce a ajuns într-o bună parte în captivitatea tătarilor și mai ales pentru țară ce a fost nevoită să sufere o serie de incursiuni punitive ale turcilor.

Organizarea militară a principatului autonom al Transilvaniei au fost marcată de inovațiile tehnice și structurale ce au afectat alcătuirea armatelor și modul de desfășurare al războaielor în Europa premodernă, în contextul „revoluției militare”. Apariția și dezvoltarea Transilvaniei princiare s-a făcut într-o perioadă marcată de disputele dintre Casa de Austria și Imperiul otoman, pentru dominația asupra Europei centrale și de sud-est. Pentru a-și asigura supraviețuirea politică noul stat a fost nevoit să își dezvolte un sistem militar capabil să răspundă amenințărilor externe și chiar să își extindă influența politică asupra unor regiuni învecinate.